

BİRİNCİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVİRLERİNDE ÇİFT MECLİS SİSTEMİ TECRÜBESİ

Yazan : Doçent Dr. İlhan ARSEL

1 — Birinci Meşrutiyet Devri ve Âyan Meclisi:

Çift meclis sisteminin ilk tarihî tecrübesini Birinci Meşrutiyet devri ile yapmış olduk.

1293 Kanunu Esasiyle kabul edilen çift meclis sistemi zamanında, aynı sistemi tatbik eden memleketler büyük bir çoğunluk teşkil etmekteydi: İngiltere, Fransa, Macaristan, İspanya, Prusya, Avusturya, İsveç, Danimarka, Almanya, Hollanda İsviçre gibi.

Bunlardan başka, Avrupa dışında kalan bir çok memleketlerde de çift meclis usulü carî idi.

Çift meclis sistemini kabul etmiş bütün memleketler içersinde ikinci meclisi tamamiyle irsiyet esasına göre kurmuş bir tek Devlet vardı: İNGİLTERE.

Avusturya, Macaristan ve Prusya gibi Devletler ikinci meclislerini kısmen irsiyet, kısmende tayin esasına göre kurmuşlardı.

Danimarka ve Cenubî Afrika Birliği gibi bazı memleketlerde, ikinci meclisin bir kısım âzaları tayin suretiyle, bir kısmı da seçimle belli olurdu. İspanyada ikinci meclis, seçim ve irsiyet esasına müstenid bir sisteme göre kurulmuştu.

İtalyada, Kanadada ve bizde ise ikinci meclis tamamen tâyin esasına göre teşekkül etmişti.

1293 Kanun-u Esasisi, teşriî vazifeyi görecek olan Meclis-i Umuminin "Hey'et-i Âyan ve Hey'et-i Meb'usan namlarıyla başka başka iki hey'et-i muhtevi" (1) olacağını ve bu hey'etlerden biri müçtemi bulunmadığı zamanlarda diğèrinin münakid olamayacağını derpiş etmekteydi (2).

Âyan Meclisi, tıpkı Meb'usan Meclisi gibi, Hükümdarın iradesiyle her

(1) 1293 Kanun-u Esasisinin 42 nci maddesi.

(2) 1293 Kanun-u Esasisinin 43 cü maddesi: "Meclis-i Umuminin İki Hey'eti beher sene teşrin-i sâni iptidasında tecemmü eder ve bâ-irade-i seniye açılır ve mart iptidasında yine bâ-irade-i seniye kapanır. Bu Hey'etlerden biri diğèrinin müçtemi bulunmadığı zamanda müçtemi olamaz".

senenin Kasım ayında toplanacak ve içtimalarına Mart ayı başınakadar devam edecekti.

Âyan Meclisinin teşkili tamamiyle Hükümdarın irade ve arzusuna tâbi kılınmıştı: Vekillik, Valilik, ordu müşirliği, elçilik, patriklik ve hahambaşılık memuriyetlerinde bulunupta “asar ve ef’ali umumum vüsuk ve itimadına şayan ve umur-u Devlette hidamat-ı memduhesi mesbuk ve mütearif zevat” arasından Padişah istediklerini bu Meclise âza tâyin edilebilirdi (3).

Bundan maada, bir de 40 yaşından yukarı olmak şartı mevcut idi. Âyan âzalığına tayin edilenler bu mevkilerini kaydı hayatla muhafaza ederlerdi (4).

Hey’et-i Âyan’ın âza sayısı, Hey’et-i Meb’usanın sülüsü miktarını geçmeyecek şekilde tertib edilmişti (5); gerek birinci Meşrutiyet ve gerekse ikinci Meşrutiyet devirlerinde bu miktar umumiyetle 120 veya 130 civarlarında olmuştur.

Hey’et-i Âyanının vazife ve selâhiyetlerine gelince: bilindiği üzere 1293 Kanun-u Esasisi gerek icraî ve gerekse teşriî vazifenin münhasıran Padişahın uhdesinde bulunacağını âmir hükümleri ihtiva etmekteydi. Meselâ 27 ci Madde ahkâmına göre Padişah “emniyet buyuracağı” kimseleri doğrudan doğruya Vekil tayin edebilir ve bittabi istediklerini de azledibilirdi (6). Binaenaleyh kendilerini nasbeden hükümdara karşı daima itaatkâr vaziyette bulunmak mecburiyetinde olan Vükelâ, hükümdarın her arzusunu yerine getirmekle mükellef idiler. İcra selâhiyet ve kuvvetini bu suretle elinde tutan Padişah, Kanun-u Esasi gereğince teşriî faaliyete de hakim vaziyette idi. Teşriî faaliyetin ne suretle cereyan edeceğini zikreden meşhur 53 cü madde: “Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudeden birinin tadili teklifi Hey’et-i Vükelâya ait olduğu gibi Hey’et-i Âyan ve Hey’eti Meb’usanının dahi kendi vazife-i muayyenleri dahilinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahud kavanin-i mevcudeden birinin tadilini istdaya selâhiyetleri olmakla evvelce Makam-ı Sadaret vasıtasıyla tarafı Şahaneden istizan olunarak irade-i seniye mütaâlik bulunur ise aid olduğu dairelerden verilecek izahat ve tâfsilât üzerine lâyi-

(3) Kanun-u Esasi, Madde 60: “Heyet-i Ayanın reis ve azası nihayet miktarı Hey’et-i Meb’usan azasının sülüsü miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı Hazret-i Padişâhiden nasbolunur.”

(4) 62 ci madde.

(5) Madde 60 ve 61.

(6) Bk: 27 ci Madde — “Mesned-i Sadaret ve Meşihatı İslâmiye tarafı Padişâhiden emniyet buyrulan zatlara ihale buyurıldığı mislîlü sair Vükelânın memuriyetleri dahi Bâ-irade-i Şahane icra olunur”.

halarının tanzimi Şûra-yi Devlete havale olunur". Görülüyor ki işbu madde gereğince kanun teklifi veya mevcut bir kanunun tadili teklifleri her şeyden önce Vekiller heyetine ait olup Meb'usan ve Âyan âzaları için bu hak ancak "kendi vazife-i muayyeneleri dairesinde bulunan mevad" a inhisar etmekteydi. Fakat yine bu madde gereğince bu dahi kâfi olmayıp Meclis-i Umumî âzaları tarafından yapılan tekliflerin Padişah tarafından müsaadeye mazhar olması şart idi. Bu şart istihsal olunduktan sonra keyfiyet Şûra-yi Devlet'e havale olunur ve lâyhalar onun tarafından hazırlanırdı.

Şûra-yi Devletce tanzim olunan kanun lâyhaları evvelâ Hey'et-i Meb'usan'a gönderilir ve orada bend bend müzakere edilerek rey'e konur ve her bendi için ekseriyetin tasvibi istihsal edildikten sonra lâyihanın hey'eti umumiyesi tekrar rey'e vaz olunarak yine ekseriyet elde edildikten sonra kabul edilmiş addedilir ve sonra Hey'et-i Âyan'a gönderilirdi. Hey'et-i Meb'usan tarafından gönderilen bir kanun lâyihası Hey'et-i Âyan tarafından aynı şekilde müzakereye tâbi tutulur ve her bendi rey'e vaz edilip ekseriyet temin edildikten sonra lâyihanın hey'eti mecmuası rey'e konularak kabul veya reddedilirdi.

Hey'et-i Meb'usan tarafından kabul edilipte Hey'et-i Âyana sevk edilen bir kanun lâyihası, eğer bu Meclis tarafından külliyyen reddedilmiş ise, bu lâyiha bir daha o senenin içtima müddeti içersinde tekrar Meb'usan Meclisi etarafından müzakereye tâbi tutulamazdı (7). Bu, Âyan Meclisine tanınan bir nevi veto hakkı idi. Âyan Meclisine tanınan bu selâhiyet Padişahın, işine yarayabilir düşüncesiyle kabul edilmişti. Çünkü Padişah, iki Meclis âzaları tarafından teklifi yapılan ve kendi müsaadesine sunulan bir kanun lâyihasını doğrudan doğruya reddetmekten çekinir, yani bu hareketiyle efkrâ umumiye üzerine fena bir tesir icra eyleyeceğini tahmin ederse, bunu Âyan Meclisine yaptırabilecekti. Âyan Meclisi Padişahın lûtfuna mazhar olmuş ve onun tarafından tayin edilmiş kimselerden teşekkül ettiğine göre hükümdar için bu her zaman mümkün demekti; çünkü mevkilerini sadece ona borçlu bulunan Âyan mensubları için müstakillen hareket etmek imkâm mevcut olmayıp, Padişahın arzu ve emirlerine mecburiyeti olduğu kabul edilmekteydi. Böylece 1293 kanun-u Esasisinin kurduğu sistemde Âyan Meclisi hükümdarın teşriî faaliyeti baltalamak

(7) Kanun-u Esasinin 54 cü maddesi: "Şûra-yi Devlette bil-müzakere tanzim olunacak kavanın lâyhaları Hey'et-i Meb'usanda badehu Hey'et-i Âyanda tetkik ve kabul olunduktan sonra icrayı ahkâmına irade-i seniye-i Hazret-i Padişahi müteallik buyrulur ise düstur-ül-amel olur ve işbu hey'etlerin birinde kat'iyen reddolunan kanun lâyihası o senenin müddet-i içtimaiyesinde tekrar mevki-i müzakereye konulamaz".

yolundaki emellerine bir vasıta, yani müstebid idarenin gelişmesine amil olabilecekti. Fakat birazdan göreceğimiz üzere bu hiç bir zaman tahakkuk etmemiştir.

1293 Kanun-u Esasisi, 117 ci maddesiyle, Ayan Meclisine ehemmiyetli bir imtiyaz başatmıştı ki o da Kanun-u Esasinin tefsiri hakkı idi. Fakat Ayan Meclisine tanınan bu hak daha ziyade İcra organının işine yaramış ve bilhassa 2 ci Meşrutiyet devrinde hükümet bundan çok zaman istifade etmesini bilmıştır (8). Ve denebilir ki bu, bir bakıma, İcra organı için Meb'usan Meclisine karşı kullanılacak bir silâh mahiyetini almıştır. Meselâ Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, 1328 (1912) tarihinde Meb'usan Meclisini, Ayan Meclisinden istihsal ettiği müsait bir tefsire istinaden feshetmiştir (9).

Hükümeti murakebe bahsinde Ayan Meclisinin durumu neydi? 1923 Kanun-u Esasisi, 30 cu maddesiyle, Vekillerin "Devlet memuriyetlerine müteallik ahval ve icraat" tan dolayı mes'ul bulduklarını tasrih etmişti. Ve bu madde ile vaz edilen mes'uliyet siyasî mahiyette bir mes'uliyetti, çünkü Vükelânının cezaî ve hukuki mes'uliyetleri 31 ve 33 cü maddeler ayrı ayrı gösterilmişti (10), (11).

(8) Bu hususta Bk: Dr. Recaî G. Okandan - Anıme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri. İstanbul 1947 Sayf : 125 vcd.

(9) Filhakıka bu tarihlerde İktidarda bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi Kanun-u Esasinin bir maddesinin tadilini Meclis-i Meb'usana teklif etmiş fakat bazı güçlülere rastlamıştı; ve bunun üzerine Meb'usan Meclisinin 5 Nisan 1328 tarihindeki teşekkül sebebinin tegrif kuvvetle icrai kuvvet arasında zuhur eden ihtilâfî hal olduğu ve binaenaleyh bu ihtilâfın ortadan kalkmasıyle bu Meclisin yeniden feshedilmesi icap ettiğini ileri sürerek keyfiyeti bir Kanun-u Esasi meselesi yapmış ve bu hususta Hey'et-i Ayanın tefsir hakkına müracaatla temenni eylediği kararı almıştı. Ve işte böylece Meclisi Meb'usan durup dururken feshedilmişti.

Bu hususta Bk: Takvîmî Vakayı, 24/Temmuz/1328 nüshası.

(10) Vekillerin cezaî mes'uliyetleri Kanun-u Esasinin 31 nci maddesiyle şu şekilde metne alınmıştı: "Meb'usan azasından biri veya bir kaçı Hey'et-i Meb'usanın dâhili dairesi vazifesi olan ahvâlden dolayı Vükelâyı Devletten bir zat hakkında mes'uliyeti mucip şikâyet beyan ettiği halde evvelâ Hey'et-i Meb'usanın nizamı dâhilisi mucibince bu misilli mevâdin Hey'ete havalesi lâzım gelip gelmeyeceğini müzakereye memur olan şubede tetkik olunmak üzere şikâyetli müşir Hey'et-i Meb'usanın reisine verilecek tahrir reisi tarafından nihayet 3 gün zarfında o şubeye gönderilir ve bu şube tarafından tahkikatı lâzıme icra ve istika olunan zat tarafından izahatı kafiye istihsal olunduktan sonra şikâyetin sayını müzakere olduğuna dair elseriyetle tertib olunacak kararname Hey'et-i Meb'usanda kiraat olunarak ve ledelâziza şikâyet olunan zat davetle bizzat veyabilvasıta vereceği izahat istima kılınarak azayı mevcudeden sülûsan-ı ekseriyet-i mutlakası ile kabul olunur ise muhakeme talebini müşir mazbatası makam-ı Sadarete taktidim ile ledelâz müteallik olacak irade-i seniye üzerine keyfiyet Divan-ı Aliye havale olunur."

(11) Vekillerin hukuki mes'uliyetleri ise 33 nci madde ile şöyle tarif olunmuş-

Bu siyasî mes'uliyet kime karşı idi? Hiç şüphesiz her şeyden evvel Padişaha... Filhakika Kanun-u Esasisinin 7 ci ve 27 ci maddeleri, Vekillerin tayin ve azillerinin hükümdara ait mukaddes bir hak olduğunu sarahaten beyan etmekteydi (12).

Fakat Vekillerin Padişahdan maada bir de Meb'usan Meclisine karşı manevi bir mes'uliyet altında buldukları Kanun-u Esasisinin 35 ci ve 38 ci maddelerinin tetkikinden anlaşılmaktadır. Vükelânın teşriî organa karşı siyaseten mes'ul olmadığı bazı müelliflerimiz arasında yayılmış bir kanaat ise de (13) gerek mevzubahis 35 ve 38 ci maddeler muhtevası ve gerekse tarihi hâdiseler, bu noktai nazarın hakikate tetabuk etmediğini göstermektedirler.

Çünkü her ne kadar 1293 Kanun-u Esasisinde, Vekillerin teşriî Meclislere karşı siyasî mahiyette mes'uliyetleri olduğu sarahaten zikredilmiş isede, keyfiyet zımnen derpiş edilmmişti. Filhakika 38 ci maddeye göre Meb'usan Meclisi "İstizah-ı madde" için Vekillerden birinin kendi huzuruna çıkmasına karar verebilirdi; böyle bir halde alâkalı vekil, ya bu davete icabetle Meclis huzurunda, kendisine sorulacak suallere cevap verir, veyahut ta "lüzum görürse mes'uliyetini üzerine alarak cevabını tehir" edebilirdi (14).

35 ci Maddeye gelince: bu madde metnine göre şayet Vükelâ herhangi bir mesele dolayısıyla Meb'usan Meclisi ile ihtilâfa düşer ve müdafaa et-tü: "Memuriyetlerinden hariç ve sırf zatlara aid her nevi deavide Vükelânın sair efradı Osmanlıyeden asla farkı yoktur. Bu misillü hususun muhakemesi aid olduğu mahkeme-i umumiyede icra olunur".

(12) 7 nci ve 27 nci maddelere gelince: "Vükelânın azil ve nasbı... hukuk-u mukaddesi Padişahi cümlesindedir". 27 nci Madde: "Mesnedi Sadaret ve Meşihatı İslâmiye tarafı Padişahiden emniyet buyurulan zatlara ihale buyurulduğu misillü sair Vükelânın memuriyetleri dahi Bâ İrade-i Şahane icra olunur".

(13) "Âmme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet devirleri" eserinin müellifi Profesör Recai Okandan : "1923 Kanun-u Esasisi, doğrudan doğruya Hükümdarın mutlak iradesiyle tayin olunan Sadr-ı Âzam ve Bakanlar için teşriî Meclislerin güvenine mazhariyet mecburiyetini, bunların Ayan ve Meb'usan Meclisleri karşısında siyasî mes'uliyetlerini, teşriî organ tarafından iktidar mevkiinden uzaklaştırılabilmelerini, Meclis-i Umumünün Bakanlar üzerinde siyasî kontrol selâhiyetini hiç bir şekilde kabul etmemiştir" demekle Vekillerin teşriî kuvvete karşı siyaseten mes'ul bulunmadıklarını ifade etmektedir.

Bk: Sayf. 99

Bk: Dr. Bekir Sıtkı Baykal - 93 Meşrutiyeti (Belleten, c: VI, 1942, no: 21-22).

(14) Kanun-u Esasisinin 38 ci maddesi metni şu idi: "İstizah-ı madde için Vükelâdan birinin huzuruna Meclis-i Meb'usanda ekseriyetle karar verilerek davet olunduğunda ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesa-yi memurinden birini göndererek irat olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görürse mes'uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selâhiyetini haiz olacaktır."

tiği noktai nazar işbu Meclis tarafından “ekseriyet-i ârâ” ile ve “esbabı mucibe beyaniyle kat’iyen ve mükerreren” reddedilir ise Padişah ya yenden Vükelâ tâyini cihetine gider, veyahut Meclis-i Meb’usanı feshetmek hakkını ihtiyar edebilirdi (15). Padişahın yeniden Vükelâ tayin etmesi halinde, eski hey’et düşmüş olacağına göre, kanaatımızca Vekillerin Meb’usan Meclisine karşı siyasî mes’uliyetleri tahakkuk etmiş bulunacaktı. Filhakika parlömanter rejim dediğimiz hükümet sisteminin esası zaten budur. Kabine ile teşriî organ arasında bir ihtilâf zuhur ettiğinde Devlet Reisi yukarıdaki iki şıktan birini tercih edecektir (16). Teşriî kuvvet Devlet Başkanına kabineyi değiştirmek mecburiyetini tahmil edebiliyorsa kabinenin teşriî meclise karşı siyasî bir mes’uliyeti var demektir (17). Birinci Meşrutiyet Devri Meb’usan Meclisi, her şeye rağmen bunu yapabilmıştır. Filhakika 1878 tarihinde İbrahim Etem Paşa kabinesine karşı gösterdiği şiddetli muhalefet sonunda bu kabinenin düşmesine sebep olan Meb’usan Meclisi işbu icraatı ile Vekilleri siyaseten mes’ul tutabileceğini fiilen ispat etmişti (18), (19).

Vekiller Âyan Meclisi huzuruna çıkmak ve orada dahi nutuk irad etmek hakkını haizdiler (20). Fakat Âyan Meclisi, Meb’usan Meclisi gibi Vekilleri istizah için davet edemezdi. Kanun-u Esasî, Âyan Meclisiyle Hükümet arasında bir ihtilâfın zuhur edebileceğini dahi nazarı itibare almadığına göre Hükümetin bu Meclise karşı mesuliyeti mevzubahis değildi.

Bütün bu hususlar 1293 Kanun-u Esasîsinde Meb’usan Meclisinin Âyan Meclisine nazaran daha üstün bir mevkie sahip bulunduğunu göstermektedir.

(15) Madde 35.

(16) Teşkilâtı Esasîye Kanununun siyasî mes’uliyet mefhumunu tasrih ve tarif etmesine hücum yoktur. Bu mesele T. Esastiyenin ruhuna göre tefsir edilmek ihtiyacındadır. Meselâ 1875 tarihli Fransız Teşkilâtı Esasîyesi vekillerin Senatoya karşı siyasî mes’uliyetlerini açıkça tasrih etmediği halde Senato bu sekâhiyete malik olduğunu fiilen göstermiştir.

(17) Siyasî mes’uliyetin mahiyeti zaten budur. Eğer Teşriî Meclisin muhalefeti neticesinde vekiller, ister kendi arzularıyla, ister Devlet Reisinin talebi üzerine, vazifelerinde çekilmek mecburiyetinde kalıyorlarsa, siyasî mes’uliyet tahakkuk etmiş demektir.

(18) Bk: Recâî G. Okandan — Amme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri. Sayfa: 144 ve d.

(19) Meb’usan Meclisi, İkinci Meşrutiyet devri ile birlikte iltidarda bulunan Hey’ete karşı ademî itimad rey’i vermek usulünü tatbikce başlatmıştır.

(20) Kanun-u Esasînin 37 ç Maddesine nazaran: “Vükelâdan her biri her ne zaman murad eder ise Hey’etlerin âdânında dahi bulunmak veyahud mahiyetindeki id-esayı memurından birini tarafından vekâleten bulundurmak ve irad-ı nutukda azaya takaddüm etmek hakkını haizdir.”

Fakat her şeye rağmen 1293 Kanun-u Esasisi Padişaha her sahada son derece geniş imkânlar ve selâhiyetler bahşediyor ve bu tam manasiyle mutlakiyet rejimi havası yaratıyordu. İşte bu hususun ne kadar büyük tehlikeler arzettiği göz önünde bulundurularak, Padişahın sahip olduğu selâhiyet ve hakları hududlandırmak maksadiyle 1325 (21) tarihinde Kanun-u Esasi tadil edilmiştir. İşbu tadillerle Ayan Meclisinin selâhiyetlerini çoğaltmak yoluna gidilmiş ve bununla Meb'usan Meclisinin İcra kuvvetine karşı himayesi temin kılınmıştır.

Kanun-u Esasi kisvesine bürünen mutlakiyet rejimini meşrutiileştirmek için aranan çarelerin başında, Padişaha tanınan fesih hakkının Ayan Meclisinin muvafakatiyle istimâli tedbiri gelmiştir. Bu hususu birazdan tetkik edeceğiz.

1293 Kanun-u Esasisi çok kısa bir tatbik devresinden sonra 13 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Umuminin Abdulhamid II tarafından gayri muayyen bir müddet için feshedilmesiyle fiilen ortadan kalkmıştır (22), (23).

2 — Kanun-u Esasinin 1325 (1909) ve 1327 (1911) tadilleri ve Ayan Meclisi.

İkinci Meşrutiyetin ilânı ile yeniden mer'iyete giren 1293 Kanun-u Esasisi 1325 tarihinde bazı tadillere tâbi kılınmış ve meşrutiyet mefhumuna uygun bir şekle sokulmuştur. Her şeyden evvel 1293 de kurulan mekânizmaya parlömanter rejim mahiyeti verilmiş, kuvvetler arasında bir ahenk ve te vazun temin edilmiş ve parlömanter rejimin icab ettirdiği karşılıklı frenleme usulü kabul ve tatbik edilmiştir. Bu, bir yandan icra kuvvetinin teşrii kuvvet önünde siyaseten mes'ul durumda bırakılması ve diğer yandan da teşrii organın icra kuvveti tarafından feshedilmesi ile mümkün kılınmıştır.

Kanun-u Esasinin muhtelif maddelerine müteallik tadiller (24) ve bu tadiller münasebetiyle parlamento rejiminde görülen değişiklikler için daha geniş ve faydeli malûmatı buna tahsis edilmiş eserlerde bulmak müm-

(21) 1909 tadilleri.

(22) Bu hususlar için Bk: Dr. Bekir Sıtkı Baykal: 93 Meşrutiyeti (Belleten Mecmuası, cilt: VI, 1942, No. 21-22, sayfa: 45-83). Ahmet Mithat: Üssi İnkilâb, 2 cilt (1293 Meclisi Meb'usanının faaliyeti için Bk: Sayfa 76, cilt 2).

(23) 1293 Meşrutiyetinin hitamı için Bk: Ahmet Mithat: Üssi İnkilâb, cilt: 2 sayfa: 81 ve d.

(24) 1293 Kanun-u Esasisinin İkinci Meşrutiyet devrinde tadil edilen maddeleri şunlardır: 3, 6, 7, 10, 12, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 43, 44, 53, 54, 76, 77, 80, 113, 118.

Bundan başka 119, 120, 121 inci maddeler ilâve edilmiştir. Bu tadiller için Bk: Düstur, tertîbi sanî, cilt, I. sayfa: 639 ve d.

kündür. Biz burada münhasıran Âyan Meclisine taalluk eden hususattan bahsedeceğiz (25). Arzettiğimiz gibi 1325 tarihinde yapılan tadilat ile memlekete, garb devletlerini ntabik ettikleri şekilde bir parlömanter rejim sokulmak istenmiş ve bunda az çok muvaffak olunmuştur.

Bir kerre muaddel 30 cu maddeye göre Sadrazam ve diğer Nazırlar Meclis-i Meb'usana karşı siyaseten mes'ul tutulmuşlar ve bu husus madde metninde sarahaten derpiş edilmiştir. 1293 Kanun-u Esasisinde: "Vükelâyı devlet memuriyetlerine müteallik ahval ve icraattan mesuldur" şeklinde müphem bir ifade taşıyan 30 cu madde, 1325 tadili ile şu şekli almıştı: "Vükelâ, hükümetin siyaseti umumiyesinden müştereken ve daire-i nezaretlerine ait muamelâttan dolayı münferiden Meclis-i Meb'usana karşı mesuldürler.." Ve bunu itnâmen 38 ci madde (muaddel) işbu mes'uliyetin ne şekilde ortaya çıkacağını tasrih etmiştir: Meclis-i Meb'usanın itimadına mahzar olmayan bir Vekil derhal istifa edecek ve eğer bu ademi itimad reyî "Reisi Vükelâ" hakkında verilmiş ise, Hey'et-i Vükelâ hep birden sükküt edecektir (26).

Böylece hükümdar ancak Meclis-i Meb'usanın itimadına mazhar olmuş kimseleri vekil nasbedebilecek ve Hey'eti Vekile işbu Meclis muvacehesinde ekseriyeti kaybetmediği müddetçe iktidarda kalabilecekti.

Meclis-i Meb'usana tanınan bu hakkın aynı zamanda Âyan Meclisine de tanınması istenmiş ve bu husus bir hayli münakaşalara sebep olmuştur. Meclis-i Âyan'ın tıpkı Meclis-i Meb'usan gibi kabineyi düşürebilmesi teklifine karşı böyle bir sistemin meşrutiyet idaresiyle kabili telif olamayacağı, çünkü Meclis-i Meb'usan'ın kabineyi hem siyaseten ve hem ce-

(25) İkinci Meşrutiyet devrinde yapılan tadiller ve bu devrin karakteristik hususları için Ek: Dr. Recai G. Okandan - Anme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri, İstanbul, 1947.

(26) Muaddel 30 ve 38 inci maddeler sırasıyla şu şekilde kaleme alınmışlardı: "Vükelâyı hükümetin siyaseti umumiyesinden müştereken ve daire-i nezaretlerine ait muamelâttan dolayı münferiden Meclis-i Meb'usana karşı mesuldürler. Tarafı Hazretî Padîşahiden tasdikte muhtaç olan mukarreratın mamulünbîça olması için Sadrazamla daire-i müteallikesi Nazırı taraflarından kararnamelere vaz'ı imza buyurulmak şarttır. Hey'et-i Vükelâca ittihaz olunan kararlar umum Vükelânın imzalarını havi olacak ve o imzaların bâlasına muhtacı tasdik olduğu takdirde kezahtık tarafı Hazretî Padîşahiden vaz'ı imza buyurulacaktır". 38 nci maddeye gelince: "İstizahı madde için Vükelâdan birinin huzuruna Meclis-i Meb'usanda ekseriyetle karar verilerek davet olunduktâ ya bizzat bulunarak yahut mahiyetindeki rüesâyı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahut lüzum görür ise mes'uliyeti üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netîcel istizahda Hey'et-i Meb'usanın ekseriyeti arasıyla hakkında ademi itimad beyan olunan Nazır sakıt olur. Reisi Vükelâ hakkında ademi itimad beyan olunduğu halde Hey'et-i Vükelâ hep birden sükküt eder".

zaen mes'ul kılmak (yani itham etmek) hakkını muhafaza ettiği, Meclis-i Âyan'ın ise itham edilen vekilleri muhakeme etmek selâhiyeti bulunduğu beyan edilmiş ve eğer Meclis-i Âyan'a böyle bir hak tanınacak olursa hem müddeilik ve hem de hakimlik vazifelerinin bir tek meclis uhdesinde birleşmiş olacağı iddia edilmiştir (27), (28).

Böylece Hey'et-i Vükelâyı istifaya mecbur kılmak ve bunun için de onun hakkında ademi itimad reyini vermek selâhiyeti sadece Meclis-i Meb'usana tanınmıştır. Bu keyfiyet, Meclis-i Meb'usana parlamentonun en hakim organı vaziyetine sokmuş oldu. Çünkü bir kabinenin ikdidarda kalabilmesi için Meclis-i Meb'usanın buna muvafakat etmesi ve bunu sarıh olarak itimad reyini ile bildirmesi icab ettiği gözönünde tutulacak olursa Hükümdar istediği ve arzu eylediği şekilde bir Kabine kuramayıp, her şeyden evvel bu Meclisin isteğine uyacak demektir.

Bütün bu hususlarda Âyan Meclisinin hiç bir dahli bulunmıyacaktı. Fakat buna mukabil Meclis-i Meb'usana tanınmayan bazı haklar Âyan Meclisine tanınmış ve böylece iki teşri organ arasında kısmen bir tevazün yaratılmak istenmişti. Hey'et-i Âyan'a şu iki mühim imtiyaz verilmişti: 1) Kanun-u Esasiyi tefsir hakkı ki, bunu biraz evvel görmüş olduk; 2) Meclis-i Meb'usanın hükümdar tarafından feshedilmesine muvafakat hakkı.

Sair hususlarda her iki meclis aynı hak ve selâhiyetlere malik bırakılmışlardı. Meselâ kanun teklif etmek hakkı. Bundan evvelki sayfalarda da görmüş olduğumuz veçhile 1293 Kanun-u Esasisinin 53 cü maddesi gereğince Kanun teklifi, veya mevcut bir kanunun tadili teklifleri, her şeyden önce Vükelâya tanınmış bir hak idi. Meb'usan ve Âyan Meclisi âzaları için bu hak ancak "kendu vazife-i muayyenleri dairesinde bulunan

(27) Ahmet Nesimi Bey, Meb'usan Meclisinin 30 Nisan 1325 tarihli toplantısında şu beyanda bulunmuştu: "Kabine yalnız Meclis-i Meb'usanın ademi itimadından dolayı sükküt eder. Çünkü, Meclis-i Meb'usan kabinenin mes'uliyeti siyasiyesini veya hut cezaiyesini tayin eder, yani itham etmek hakkını muhafaza eder. İtham ettikten sonra o kabine Meclis-i Âyan'da icap ederse muhakeme edilir. Demek ki hakkı muhakemeyi haiz olan Meclis-i Âyan eğer itham etmiş olsaydı hem müddei ve hem de hakim vazifesini icra ederdi. Binaenaleyh her ikisi bu vazifede bir Meclisin uhdesinde içtima edemez. Binaenaleyh içtima etmemesi usul-u meşrutiyetin kavaidi esasiyesindedir. Bu her yerde caîdirdir."

Bu hususta Ek : Takvîmî Vakayı, sayı 209/30 Nisan 1325 tarihli celse, sayfa 4 sütun 3

(28) Filhakıka Kanun-u Esasinin 31 nci maddesi mucibince Meclis-i Meb'usan tarafından itham edilen Vekiller işbu kanunun 92 nci maddesi gereğince kurulan divanı Ali tarafından muhakeme olunurdu. Divanı Ali otuz kişiden ibaret olup bunların onu Hey'et-i Ayan, ve onu Şurayı Devlet ve onuda Mahkeme-i Temyiz ve istinaf reis ve azalarından kurra usulüne göre tayin olunur ve içtimalar Hey'et-i Ayan dairesinde yapılırdı.

mevad" a inhisar etmekteydi. Hey'et-i Âyan ve Hey'et-i Meb'usan mensuplarının teşrii faaliyetlerini baltalayan bu husus 1325 tadili ile ortadan kaldırılmış ve mezkûr 53 cü madde şu şekli almıştır: "Müceddeden kanun tanzimini veya kavanini mevcudeden birinin tadilini teklife Vükelâ ve Âyan ve Meb'usundan her birinin hakkı vardır. İki Meclisten her biri müceddeden veya tadilen kaleme aldığı kanun lâyhalarını diğer Hey'ete gönderir. Orada dahi kabul olunduktan sonra tasdiki Padişahiye arz olunur."

Demek oluyor ki, işbu muaddel madde gereğince gerek Meb'usan gerekse Âyan âzaları, aynı imkân dairesinde kanun teklif edebilecekler veya teklifi yapılmış kanun lâyhalarının tadilini veya reddini isteyebileceklerdi. Âyan mensublarına tanınan bu hakkın umumiyetle Padişahın menfaatlerine hadim olacağı zannedilmişti. Çünkü, Padişah, tayinlerini kendisine medyun bulunan Âyan mensublarına istediği bir kanun teklif ettirebilecek, veya arzu etmediği bir kanun lâyhasını reddetmek işini onlara yaptırabilecek durumda sayılıyordu (29). Kanun-u Esasinin kısa süren tatbiki bunun ne dereceye kadar mümkün olduğunu göstermeye kâfi gelmiş biki bunun ne dereceye kadar mümkün olduğunu göstermeye kâfi gelmemiştir.

1293 Kanun-u Esasisinin mutlakiyet havasını bertaraf ve Devlet mekanizmasını teşkil eden organlar arasında lüzumlu ahengi temin gayesiyle ve bilhassa bu organların selâhiyet suistimaline mani olabilmek için 1325 tarihinde yapılan tadilât meyanında Meclis-i Meb'usanı feshetmek üzere Padişahın alacağı karara Âyan Meclisinin iştirâk etmesi şartı vardı. Malûmdur ki bu tadilâttan evvel Padişah Kanun-u Esasinin 35 ci maddesine istinaden ve tam bir serbesti içersinde Meclis-i Meb'usanı feshetmek hakkına malikti (30).

1325 tadilâtına göre Meclis-i Meb'usanı feshetmek hakkı her ne kadar yine Padişaha tanınmış idiyse de işbu hakkın istimâl tarzı oldukça mutlak ve güç bir sisteme bağlanmıştı. Bir kere, muaddel 35 ci madde

(29) Bu hususlar için Bk: Takvîmî Vakayı - 2 Mayıs 1325, sayı 211

(30) Maddeyi hatırlatalım: "Vükelâ ile Hey'et-i Meb'usan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunupta Meb'usan canivinde ekseriyet-i arâ ile ve tafsilen esbab-ı mucibe beyaniyle kat'iyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelânın tedbili veyahut müceddeden müddet-i kanuniyesinde intihap olunmak üzere Hey'et-i Meb'usanın feshi münhasıran yed-i iktidar-ı Hazret-i Padişahidedir."

gereğince, (31) feshin yapılabilmesi için her şeyden evvel Meb'usan Meclisi ile hükûmet arasında bir ihtilâf zuhur etmiş olması ve bu ihtilâf neticesinde hükûmetin iktidarı terketmiş bulunması gerekmektedir. Saniyen yeni kurulacak hükûmetin Meb'usan Meclisinde itimad rey'ine mazhar olması ve fakat bu meclis ile yine aynı mesele için, yani sabık hükûmetin ihtilâfa düştüğü mesele için, anlaşmazlığa düşmesi icap ediyordu.

İşte bütün bu şartlar tahakkuk ettikten sonra, eğer yeni hükûmet ihtilâflı bulunan mesele dolayısıyla noktai nazarında ısrar eyler ve Meclis-i Mebusanın kararına uymak istemezse, o zaman Padişah muaddel 7 ci (32) madde gereğince Hey'eti Ayan'ın muvafakatini istihsal etmek şartıyla Meclis-i Meb'usanı feshedebilecekti (33).

Görülüyor ki Ayan Meclisi, 1875 Fransız Kanunu Esasisini takliden, Meb'usan Meclisi ile İcra organı arasında mutavasit rolünü oynamak imkânına malik kılınmıştı (34).

Meclis-i Meb'usanı feshedebilmek için Ayan Meclisinin muvafakatini istihsal etmek şartı, tıpkı Fransada olduğu gibi, Devlet Reisinin bu hakkı daha temkinle ve daha güçlkle istimâl etmesini temin gayesiyle vaz'edilmişti. Filhakika, Hükümdarın, millet hakimiyetini temsil eden Meb'usan Meclisini keyfi olarak ve tek başına feshetmeyip Ayan'ın muvafakati ile feshetmesi milletin menfaatine daha uygun bulunmuş ve bu iki unsurun aynı meselede ittihad etmeleri esaslî bir sebebin mevcudiyetine karine ad-

(31) Kanun-u Esasinin 35 nci maddesi 1325 yılında şu şekilde tadil olunmuştu: "Vükelâ ile Hey'et-i Meb'usan arasında ihtilâf vukuunda Vükelâ reyinde ısrar edip te Meb'usan canibinde kat'iyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelâ ya Meb'usanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen hey'et-i Vükelâ hey'et-i sabika'nın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbabı mucibe beyanıyla yine reddederse 7. ci madde mucibince intihâbata başlanılmak üzere Zat-ı Hazret-i Padişahi Meclisi feshedebilir. Fakat Hey'et-i cedide-i Meb'usan evvelki hey'etin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb'usanın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır."

Bu maddenin kabulü münasebetiyle cereyan eden müzakereler için Bk. Takvimi Vakayi 209 sayı, 30 nisan 1325 tarihli zabıtlar (sayfa 11 ve d.)

(32) Bu maddenin feshe müteallik kısmı şöyle idi: "... 35. ci madde mucibince Meclis-i Meb'usanın üç ay zarfında intihâb olunup içtima etmek şartıyla ve Hey'et-i Ayanın muvafakatiyle ledelik tiza feshi hukuku mukaddese-i Padişahindendir..."

(33) Meb'usan Meclisinin feshedilebilmesi, Vükelânın ve Padişahın müşterek kararlarına tâbi kılınmış ve bunu mutazammın "irade-i seniye" nin Vükelâdan her biri tarafından imzalanması şart addedilmiştir.

(34) Malûm olduğu üzere 1875 tarihli 3. cü Fransız cumhuriyeti T. Esasiyesi, Meb'uslar Meclisinin Cumhurbaşkanı tarafından feshedilebilmesi için Senatonun muvafakatini şart koşmuştu.

dedilmiştir. Şu noktayı hatırlatmak faydalı olacaktır ki Meclis-i Mebusanın feshine müteallik 35 ci Maddenin ilk tadil teklifinde Meclis-i Âyan'ın muvakati şartı mevcut değildi; orada sadece "... yeni gelen Hey'eti Vükelâ Hey'et-i sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbab-ı mucibe beyanıyla yine red ederse sekizinci madde mucibince intihabata başlanmak üzere Zat-ı Hazreti Padişahi Meclisi feshedebilir.." denilmişti. Fakat bu tedbirin kâfi olmadığı, çünkü hakimiyeti milliyeye karşı bir darbe olmak üzere Meclis-i Meb'usanı dağıtmak isteyecek bir hükümdarın buna muvaffak olmaması için fesih ameliyesinin daha sağlam bağlara raptedilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Bu noktayı nazarı müdafaa eden mentеше meb'usu Halil Bey, Meclisin 30 Nisan 1325 tarihli içtimaında: "Efendim, diyordu, Kuvve-i icraiye Reinsinin Meclisi Meb'usanı hakkı feshi, Hukuk-u Esasiyeden en esaslı bir bahistir. Çünkü Hükümdar en ziyade Hakimiyeti Milliyeye karşı olan bu darbeyi iltizam ederek verdiği için bir çok tedabir ittihaz edilmiştir. Şimdi encümenin şu ittihaz ettiği tedbiri bendeniz gayri kâfi görüyorum. Çünkü Hey'et-i Vükelâ bir defa istifa edecek olursa tabii bu madde mesaili mühime ve fevkalâdede olacak... Hey'et-i Vükelâ bir defa değişecek, ikinci defa gelecek Hey'et-i Vükelâ tekrar siyasette ısrar ederse Meclis dağılacak. Fakat eğer kuvve-i icraiye Reisi Meclis-i dağıtmayı, hakimiyeti milliyeye karşı bir darbe olarak istimaî edecekse en ziyade nazarı dikkati celb eden Meclis-i Mebusanın feshi hususunda istimâl edeceği vesaiti mümkün olduğu kadar salim bir bağa rabt etmek lâzım gelir. Onun için bendeniz bu maddeyi kâfi görmüyorum. Ekseri hükümet-i meşruata tarafından kabul edildiği vechile Hey'et-i Âyan'ın bu hususta hükümünün kabulünü ve maddenin o suretle tashihini rica ediyorum ki Hey'et-Vükelâ ile Meclis-i Meb'usan beyninde ihtilâf hasıl olupta Kuvve-i İcraiye Reisi Meclis-i Meb'usanı dağıtmağa karar verdiği zaman Hey'et-i Âyan'a karşı Âyanın da rey'ini istihsal etsin, Hey'et-i Âyan da Kuvve-i icraiye Reisi ile ittihad ederse ol vakit Meclis-i Meb'usanın dağılması menafiine muaffık olduğu elbette yüzde seksen şey edilmiş olur." (35), (36), (37).

(35) Bütün bu hususları için 30 nisan 1325 tarihli Meclis-i Meb'usan müzakerelerine bakmak faydalı olacaktır. Bk: Takvimi Vakayı - 202 - 209 sayıları.

(36) Meclis-i Meb'usanın feshine lüzum bulunup bulunmadığını ve feshin hakkiyle yapıp yapılmadığını takdire Âyan'ın iştirak etmesinin faydalı olacağını izahla çalışan diğer meb'uslardan Zahrâb efendi şöyle diyordu: "... Meclis-i Meb'usanın dağılması hakkiyle olup olmadığını, ona bir lüzum-u kat'i bulunup bulunmadığını takdir etmeyi yalnız hükümdarın şahsına tevdi etmekten ise, yine hükümdarın, milletinde emniyetleri olan diğer bir Meclis-i milli sıfatını haiz bulunan Meclis-i Âyanın da bu bahda rey'inin istihsali şart kılınması pek doğru, pek haklıdır. Binaenaleyh hakkı feshin dahi ol suretle cereyanı muvaffık-ı maslâhattır." Bk: Takvimi Vakayı, sayısı 209, 1325, S: 14. Bir başka meb'us, Hallacyan efendi: "... Fakat bu

Bununla beraber Hey'et-i Âyan'a böyle bir selâhiyet bahsetmenin lüzumsuz ve hattâ zararlı olacağını ileri sürenler de olmamış değildir. Bir meb'us, hükümdarın Meclis-i Meb'usanı fesh için alacağı karara Âyanı iştirâk ettirmekle hem Meclis-i Meb'usanın ve hem de Meclis-i Âyanın hükümünü azaltacağını beyan etmiş ve böyle bir sistemin ancak reisli devletlerde kabul edildiğini izah etmiştir. (38).

Fakat aleyhte serdedilen bütün fikirlere rağmen, hükümdara tanınan fesih hakkının istimâlini güçleştirmek ve onun hakimiyeti milliyeye karşı bir silâh olarak kullanılmasını temin maksadiyle, Âyan Meclisi'nin de bu karara muvaffakiyetle iştirâki şartı kabul edilmiş ve mevzubahis 7 ci ve 35 ci maddeler metnine mezkûr ilâve yapılmıştır.

Bazı müelliflerimize 1325 tarihinde Kanun-u Esasiye vaz'edilen bu şartın hiç bir kıymeti haiz olmadığını, çünkü Padişahın bizzat nasbeylediği kimselerden müteşekkil bir Meclisin her zaman için Padişahın arzularını yerine getireceğini ileri sürmüşlerdir. Bu müelliflere göre, Âyan Meclisi Meb'usan Meclisi gibi seçime tâbi bir organ olsaydı, kendisini Padişaha karşı daha müstakil hissedecek ve Meb'usan Meclisinin feshi dolayısıyla kendisine tevdi edilen vazifeyi milletin hakiki menfaatlerine uygun bir şekilde ifa edecekti (39).

Bu vesile iye şu noktayı derhal belirtmek faydalı olacaktır ki 1325 tadilleri münasebetiyle Meb'usan Meclisinde cereyan eden müzakereler esnasında, Hey'eti- Mebusanı feshetmek hakkını Âyanın muvafakatine tâbi kılmak isteyenler aynı zamanda bu Meclisin de diğeri gibi millet ta-

hakkı fesih istisnaidir... Fakat bu hak bir hakkı istisnai olmak itibariyle mümkün merteye müşküllül icra olması lâzım gelir. Binaenaleyh bu hakkı feshi aynen bırakmayıp Hey'et-i Âyanında sülûsan reyinin bu karara inzımam etmesi lâzım olduğu rey'indeyim" diyordu. Bk: Takvimi Vakayi, sayı 209, 30 nisan 1325 tarihli celse, sayfa 16, sütun 2.

(37) Bu satırlar Takvimi Vakayiden aynen alınmıştır. Bazı cümle düşüklükleri, beyanatın aslına mutabık şekilde zâhta geçirilmiş olmasındandır.

(38) Bu muhalefeti yapan Karolodî efendiye göre, bu çeşit devletlerde devlet reisinin kuvveti, hükümdara nazaran az olduğu için, millet meclisini feshetmek hususunda Âyan Meclisi ile müttelifikan hareket etmek mecburiyetinde olduğunu ilâve ederek başka hiç bir kanun-u esasının hükümdar için böyle bir şartı ihtiva etmediğini söylemiştir.

(39) Bk: Recai G. Okandan *Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri*. İstanbul 1947, Sayfa 81 ve 82.

rafından seçilmesini ve bu babda muktezi tadilatın yapılmasını talep etmişlerdi (40). Fakat biz Ayan Meclisi âzalarının Padişah tarafından tayin edilmesi keyfiyetinin bu Meclisi istiklâlinden mahrum ettiği fikrinde değiliz. Çünkü tayinlerden sonra bu mevkii kaydı hayatla muhafaza eden Ayan mensupları, bu "Kaydı hayat" şartının kendilerine verdiği emniyet ve istikrar sayesinde hükümdara karşı, hattâ az çok muhtar bir durumda sayılabilirlerdi. Ve nitekim gerek Birinci Meşrutiyet ve gerekse İkinci Meşrutiyet devirlerinde Meclis-i Ayan, bu sığata lâyük bir şekilde hareket etmek fırsatlarını kaçırmamıştır. Şu hususu hiç bir zaman unutmamak lâzım gelir ki Padişah tarafından nasbolunan kimselerden müteşekkil Ayan Meclisi meşrutî idarenin memlekette teessüs ve devamına hiç olmazsa Meb'usan Meclisi kadar gayret göstermiştir. Malûmdur ki Abdulhamid II nin müstebid idaresine son veren ve bu zalim hükümdarı saltanattan ıskat eden tarihî karar Meclis-i Ayan ve Meclis-i Meb'usan tarafından 14 Nisan 1325 tarihinde müstereken ittihaz edilmiş idi (41). Keza, bu ıskat kararını müteakip Abdulhamid II nin İstanbuldan uzaklaştırılması yine her iki Meclisin müttefikân almış buldukları kararla olmuştur.

Öyle tahmin edilebilir ki memlekete fenalığı dokunan bir hükümdarı tahttan ve memleketten uzaklaştıran bir karara hiç çekinmeden iştirâk eden Meclis-i Ayan, eğer Kanu-u Esasi tatbik mevkiine kalmış bulunsaydı, her türlü tesirden azade bir şekilde faaliyet göstermekte devam eyleyecekti.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere: a) Vükelânın Meclis-i Meb'usan önünde siyaseten mes'ul kılınması; b) hükümdarın, arzu ettiği şekilde kabine kuramayıp ancak Meb'usanın idimadına mazhar kimseleri Vekil tayin edebilmesi; e) Meb'usan mensuplarına kanun teklif edebilmek veya teklif edilen kanunları tadil veya red hakkının tanınması; d) ve nihayet Meclis-i Meb'usanı feshetmek hususunda hükümdarın diğer meclisin, yani Ayanın, muvafakatini istihsal mecburiyeti, gibi esasların kabulü neticesinde İkinci Meşrutiyet devri Meclis-i Mebusan için hakimiyet devri olmuştur.

Meclis-i Meb'usan bu üstünlüğünü, bu hakimiyetini, ikinci Meşrutiyetin ilânını müteakip derhal ve müessir çalışmaları ile iktisap eylemiş ve Kanun-u Esasinin 1325 tadilleri ile iyice tahkim etmiştir. Filhakika ikinci Meşrutiyetin ilânını takip eden seçimlerden sonra 4 Aralık 1908 tarihinde

(40) Hey'et-i Ayanın muvafakati şartını ilk defa teklif eden Mentеше Milletvekili Halil Bey "...Hususiyle tabii biz Meclis-i Ayanı da kanunun tayin ettiği vecihle yahud daha vasi surette ârayı âlmmeden, ârayı milliyeden çıkacak surette taddil edeceğiz" diyordu. Bk: Takvimi Vakayi, 30 nisan 1325, sayfa 12.

(41) Bu uhsusta Bk: Düstur - İkinci tertip, cilt 1, sayfa 167.

Âyan Meclisiyle birlikte toplantıya çağırılan Meb'usan Meclisi her şeyden evvel milli hakimiyetin hakiki ve yegâne mümessili olduğunu ispat etmek fırsatlarını aramış ve bulmuştur. Meselâ bu toplantı münasebetiyle Abdülhamid II tarafından mabeyn başkâtibine okutulan açış nutkuna Meb'usan Meclisince verilen "mazbata-i cevabiye" de hakimiyetin millet uhdesinde bulunduğu ve Meclis-i Meb'usan'ın bu bahiste yegâne mümessil vaziyetinde olduğu belirtilmiş ve böylece Padişaha Devlet mekanizmasındaki hakiki mevkii anlatılmıştır (42).

Tarihimizde ademi itimad rey'i ile ilk defa olarak hükümet iktidardan düşürmeğe sebep olan da İkinci Meşrutiyet devrinin bu ilk Meb'usan Meclisidir (43).

Bu suretle, kuvvetli ve otoriter bir şekilde icraatına başlayan Meb'usan Meclisi yukarıda bahsetmiş olduğumuz 1325 tadilleri ile Kanun-u Esasiyi kendi lehine sayılabilecek şekle sokmuş ve böylece Devlet içerisinde bir meclis diktatoryasına doğru ilk emareler belirmiştir.

Meclis-i Meb'usanının bu şekilde her şeyin fevkinde bir kuvvet olmasını arzu ve temenni eden, hiç şüphesiz, İttihat ve Terakki fırkası olmuştur. Filhakika, İkinci Meşrutiyet devrinin kurucusu olan bu fırka, Meb'usan Meclisinde sahip olacağı ekseriyet sayeesinde hem memlekete ve hem de Saltanat müessesesine karşı hakimiyet iktisap edeceğini düşünerek bu Meclisin Devlet mekanizmasında istisnai bir durum elde etmesine bütün gayretiyle çalışmıştı. Meb'usan Meclisinin feshini güçleştirmek maksadiyle Ayan'ın muvafakati şartını Kanun-u Esasiye geçirmek, işte bu gayretlerin neticesi olarak ortaya çıkmıştı.

Fakat, kendi lehine olacağı zanniyle bidayette böyle bir tedbiri benimseyen İttihat ve Terakki fırkası Meb'usan Meclisinin bu suretle lüzumundan fazla bir serbestiyete kavuştuğunu müşahade ederek bilâhare bunun tamaniyle aleyhinde bulunmuştur.

Çünkü, yukarıda söylediğimiz ve hile memleket içerisinde hakimiyet tesisini ancak Meb'usan Meclisine hakim olmaklamümkün gören İttihat ve

(42) Bk: Recai G. Okandan a. g. e. sayfa 33.

(43) Bilindiği üzere Meclis-i Umuminin açılışını müteakip Abdülhamid II nin tayin ettiği Kâmil Paşa kabinesi, bidayette Meb'usan Meclisi'nin sevgisini kazanmış iken bilâhare bu sevgi ve itimadı kaybetmişti. Bunun sebebi Kâmil Paşa Kabinesinin meşrutiyet lehinde hiç bir şey yapmamış olmasıydı. Daha ziyade Padişahın arzu ve temennilerini is'afa ve mutlakiyet usullerini idameye vasıta olması sebebiyle Kabine ile Meb'usan Meclisi arasındaki ihtilâf yavaş yavaş büyümüş ve Kâmil Paşanın kendi kabinesinde İttihat ve Terakki aleyhtarı elemanlara yer vermesi sebebiyle bu ihtilâf son haddine varmıştı. Ve bu anlaşmazlık mezkûr kabinenin Meb'usan Meclisinde ademi itimad rey'i almasına ve istifasına âmil olmuştur .Bakınız: Recai G. Okandan: a. g. e. S. 40 ve d.

Tarakki, bunu temin kılacak vasıtaları elde etmek mecburiyetinde kalmıştı. Ve bilhassa 31 mart (vak'asından sonra bu fırka, gittikçe artan bir diktatorya ihtirası içerisinde bir yandan rakip fırkaları yok etmek (45) yollarına tevessül ederken bir yandan Meclis-i Meb'usana inkiyadı altına sokabilecek çareleri aramıştır.

Meclis-i Meb'usana itaatkâr kılabilmek için yegâne çare onu kolaylıkla feshedebilmektir. Feshi kolaylaştırmak, feshin mekanizmasını sadeleştirerek mümkündür; yani muaddel 7 ci ve 35 ci maddelerle 1325 tarihinde Âyan Meclisine tanınan feshe muvafakat hakkının ilgası lâzımdır. İşte bunu temin maksadiyle 28 Kasım 1327 tarihinde Meclis-i Meb'usana bir kanun lâyihası sunulmuştu. Bu lâyiha metnine göre Vükelâ ile Meb'usana Meclisi arasında zuhur edecek ihtilâflarda Padişah bir hakem rolünü oynayacak ve göreceği lüzum üzerine ya kabineyi değiştirecek veya hut Meclisi feshedecekti. Meclisin feshine karar verdiği takdirde bu kararın, evvelce olduğu gibi, Meclis-i Âyan tarafından tasvibine hacet kalmıyacaktı (46).

Hakkı feshin Meclis-i Âyandan alınarak yine, 1293 Kanun-u Esasiinde olduğu gibi, doğrudan doğruya Padişaha tevdiinde bir mahzur görmeyen İttihat ve Terakki bunu, Mehmet V gibi uysal ve her istenilene yapmağa amade bir hükümdarın tahtta bulunması sebebiyle, menfaatine uygun görmekteydi (47). Çünkü bu suretle istediği zaman Padişaha feshi yaptırabilecekti.

Hakiki sebep bu olduğu halde İttihat ve Terakki, Âyan'ın muvafakatını almadan feshe gidilmesi hususunu kuvvetli hukuki sebeplerle istinad ettirmek kurnazlığını göstermiştir. Meselâ Sait Paşa kabinesine tanzim ve teklif ettirilen yukardaki lâyihanın esbabı mucibesinde 1325 tadilleri ile Âyana tanınan imtiyazın (yani hükümet ile Meclis-i Meb'usana arasında zuhur edecek bir ihtilâfta feshe tevessül olunup olunmayacağını karar-

(44) "Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri" eserinin müellifi bu münasebetle şunları yazmaktadır: "Kısaca, millî hâkimiyet demek Meb'usana Meclisinin hâkimiyeti demektir; Meb'usana Meclisinin hâkimiyeti demek İttihat ve Terakki Cemiyetinin hâkimiyeti demektir; İttihat ve Terakki Cemiyetinin hâkimiyeti demek de bu Cemiyetin idarelerinin hâkimiyeti demektir."

(45) Recai G. Okandan: a. g. e. Sayfa 89.

(46) Padişah bu fesih kararını her içtima devresi içerisinde ancak bir defa alabilecekti.

(47) "... Hükümdar meşrutî idare için bir tehlike olabilmek vasfını tamamen kaybetmiştir. Hatta o kadar ki İkinci Meşrutiyetin bu ikinci safhasında hükümdar, iktidar mevkiinde bulunanların arzularına gösterdiği mutlak mutavaatın neticesi olarak Kanun-u Esasinin hükümlerine aykırı bazı teşebbüslerin vukuuna âlet olmaktan geri kalmamıştır." Bk: Recai G. Okandan: a. g. e. Sayfa 154 - 155.

laştırmak imtiyazı) kuvvetler arasındaki muvazaneyi bozacağı zikredilmiştir. Bu lâyiha münasebetiyle Meclis-i Meb'usanda cereyan eden müzakereler esnasında da bir çok hatipler Hey'et-i Âyan'a bu hakkı vermekle kuvvetler arasındaki tevazunun ihlâl edileceğini ve meclisin diğer organlar fevkinde bir kudret ve kuvvet iktisap edeceğini, halbuki meşrutiyetin ancak bir tevazün ile kaim olacağını ve binaenaleyh bu tevazüne hâlel getirmeyecek bir usulün bulunması gerektiğini ve bunun için de teşriî kuvvet ile icraî kuvvet arasında zuhur edecek bir ihtilâfın hallinde bir taraf bir organ olan hükümdarın rol oynaması icab eylediğini ileri sürmüşlerdir (48).

Hülâsa uzun müzakereler ve münakaşalardan sonra istenilen tadilat yapılmış (11 haziran 1328) ve Kanun-u Esasinin 1325 tadili ile Hey'et-i Âyan'a tanınan hak ilga edilmiştir. Bu suretle 1325 tarihinde tadil edilmiş bulunan 7 ci ve 35 ci maddeler 1327 tadilleri ile şu şekli almışlardır: 7 ci maddenin tadil edilen kısmı "... 35 ci madde madde mucibince Hey'et-i Meb'usanın ledeliktiza feshi ve müddeti teciliye ve tatiliyenin mecmuu müddeti içtimaiyei seneviyenin nısfını tecavüz etmemek ve o senei içtimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tatili... hukuku mukaddesei Padişahidendir". 35 ci maddeye gelince: "Vükelâ ile Hey'et-i Meb'usan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup da Meb'usan canibinden ekseriyeti ârâr ile mükerreren reddedildiği halde Vükelânın tebdili veyahut müceddeden ve dört ay zarfında intisap veçtima olunmak üzere Hey'et-i Meb'usanın feshi hukuku Padişahi cümlesindedir. Fakat Hey'et-i cedide-i Meb'usan evvelki Hey'etin rey'inde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb'usanın rey ve kararı Böylece Hey'et-i Âyanın rey ve muvafakatı alınmadan Hey'et-i Meb'usanın feshedilebileceği yeniden kabul edilmiş, ve İttihat ve Tarakki fırkası bu suretle Meb'usan Meclisi muvacehesinde daha serbest hareket edebilmek ve onu kolayca itaatı altına almak imkânlarını elde edebilmişti.

Bu münasebetle şu noktayı tebarüz ettirmek yerinde olacaktır. ki İttihat ve Tarakki fesih hakkını Meclis-i Âyanın tasvibinden ayırmakla meşrutiyete en büyük fenalığı yapmıştır. Çünkü, Meclis-i Âyana 1325 tadilleri ile tanınan bu hak, Meclis-i Meb'usanın himayesine matuf bir tedbir olacağı fikriyle kabul edilmişti. Yani Padişah gelişi güzel feshe tevesül edemeyecek ve Meclis-i Âyanın muvafakatını istihsal mecburiyetinde

(48) Bütün bu hususlar için Bk: Takvimi Vaayi, sayısı 1837, 22 Mayıs 1330 Takvimi Vakayı sayı 1011, 17 aralık 1327 Meclis-i Meb'usanın zabıt cerideleri, birin(cı dönem sene 4, (Bilhassa 9 haziran 1328 tarihli celse.)

(49) Bk: Takvimi Vakayı Sayı 1837, 22 mayıs 1330 celsesi.

kalacaktı. Âyana verilen bu hakkın ilgası neticesinde Meclis-i Mebusanın feshi işi doğrudan doğruya Padişaha ait bir hak mahiyetini yeniden iktisap etmiş oldu. Mehmet V gibi her türlü ihtiras ve istibdat temayüllerinden uzak bir Padişahın tahtta kaldığı müddetçe bu keyfiyet belki pek tehlike arzitemeyebilirdi. Fakat Abdülhamid ve Vahdettin gibi bambaşka tıynetle hükümdarlar için hakkı feshin bu gibi kayıtlardan azade bir şekilde istimali son derece tehlikeli idi, ve işte İttihat ve Tarakki bu cihetleri hesap etmemişti.

Ve nitekim Vahdeddin bunu Meb'usan Meclisine karşı bir silâh gibi ve onu itaatkâr hale sokmak ve yıldırma gayesiyle kullanmasını bilmiştir. Meb'usan Meclisinin 21 Aralık 1918 tarihinde feshi işte bu sebeple ve hiç şüphesiz son derece kolaylıkla olmuş, ve böylece meşrutiyet devri hitam bulmuştur.